

Moliyaviy investitsiyalar auditi

Zaripova Sayohat

SamISI stajor assistenti

Kaxorov Umarjon

*SamISI Buxgalteriya hisobi va menejmenti
fakulteti BH-322 guruh talabasi*

Аннотация

Ushbu akademik maqola moliyaviy investitsiyalar auditining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qiladi. Maqolada moliyaviy investitsiyalarning turlari, ularning buxgalteriya hisobi asoslari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasidagi auditorlik faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy-me'yoriy baza, xususan, O'RQ-677-sonli Qonunning asosiy yangiliklari ko'rib chiqilgan. Xalqaro audit standartlari (XAS)ning ahamiyati va ularning O'zbekistonda joriy etilishining sakkiz bosqichli jarayoni batafsil yoritilgan. Moliyaviy investitsiyalar auditining metodologiyasi, xatarlarni baholash, ichki nazorat tizimi auditi hamda baholash, hisobotda aks ettirish va auditorlik xulosasini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Maqola moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va shaffofligini ta'minlashda moliyaviy investitsiyalar auditining dolzarbligini ta'kidlab, kelajak istiqbollari bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar:

Moliyaviy investitsiyalar, Audit, Xalqaro audit standartlari, O'zbekiston qonunchiligi, Risk, Ichki nazorat, Auditorlik xulosasi, Buxgalteriya hisobi

Аннотация: Данная академическая статья глубоко анализирует теоретические и практические аспекты аудита финансовых инвестиций. В статье рассматриваются виды финансовых инвестиций, основы их бухгалтерского учета, а также нормативно-правовая база, регулирующая аудиторскую деятельность в Республике Узбекистан, в частности, основные нововведения Закона № УПК-677. Подробно освещена значимость Международных стандартов аудита (МСА) и восьмиэтапный процесс их внедрения в Узбекистане. Проанализированы методология аудита финансовых инвестиций, оценка рисков, аудит системы внутреннего контроля, а также вопросы оценки, отражения в отчетности и формирования аудиторского заключения. Статья подчеркивает актуальность аудита финансовых инвестиций в обеспечении достоверности и прозрачности финансовой отчетности и дает рекомендации по будущим перспективам.

Ключевые слова: Финансовые инвестиции, Аудит, Международные стандарты аудита, Законодательство Узбекистана, Риск, Внутренний контроль, Аудиторское заключение, Бухгалтерский учет

Kirish

Hozirgi zamonaviy iqtisodiyotda moliyaviy investitsiyalar korxonalar rivojlanishi va barqarorligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Ular nafaqat daromad olish, balki kapital qiymatini oshirish maqsadida sotib olingan korporativ aktivlar sifatida tushuniladi [1]. Moliyaviy hisobotlarning aniqligi va ishonchliligi investitsiya hamda kredit qarorlari qabul qilish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, iqtisodiy barqarorlik va ishonchni ta'minlashda auditning roli beqiyosdir [3]. Auditorlar moliyaviy shaffoflikni oshirish, boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish va ichki nazoratni mustahkamlash orqali iqtisodiyotga sezilarli hissa qo'shadilar. Ushbu maqola moliyaviy investitsiyalar auditining nazariy va amaliy jihatlarini O'zbekistonning huquqiy-me'yoriy bazasi hamda Xalqaro audit standartlari (XAS) talablari nuqtai nazaridan chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Unda investitsiyalar turlari, ularning hisobga olish prinsiplari, audit metodologiyasi, xatarlarni baholash va yakuniy auditorlik xulosasini shakllantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Maqsad moliyaviy investitsiyalar auditining dolzarbligini ko'rsatish va uning samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar berishdan iborat.

Asosiy qism

Moliyaviy investitsiyalar turlari va ularning buxgalteriya hisobi asoslari Moliyaviy investitsiyalar korxonaning uzoq muddatli yoki qisqa muddatli istiqbolda daromad olish, kapital qiymatini oshirish yoki strategik maqsadlarga erishish uchun sotib olingan moliyaviy aktivlaridir [1]. Bularga aksiyalar, obligatsiyalar, davlat qimmatli qog'ozlari, boshqa korxonalar ustav kapitalidagi ulushlar, depozitlar va boshqa moliyaviy instrumentlar kiradi. Ular uzoq muddatli (bir yildan ortiq) va qisqa muddatli (bir yilgacha) investitsiyalarga ajratiladi. Uzoq muddatli investitsiyalar odatda boshqa korxonalarning nazorat paketlariga ega bo'lish, strategik hamkorlikni o'rnatish yoki uzoq muddatli kapital o'sishiga erishish maqsadida amalga oshiriladi. Qisqa muddatli investitsiyalar esa vaqtinchalik bo'sh pul mablag'larini samarali joylashtirish va tezkor daromad olishni ko'zlaydi. Moliyaviy investitsiyalarning buxgalteriya hisobi O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi standartlari (BHMS) va Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS) talablariga muvofiq olib boriladi. Dastlabki tan olishda investitsiyalar sotib olish qiymatida (tegishli xarajatlar bilan birga) baholanadi. Keyinchalik ular qayta baholash, samarali foiz stavkasi, amortizatsiya qilingan qiymat yoki adolatli qiymat usullari yordamida baholanadi. Masalan, nazorat ulushiga ega bo'lmagan aksiyalar odatda adolatli qiymatda qayta baholanadi, ulushga asoslangan investitsiyalar esa ulush usuli bo'yicha hisobga olinadi. Investitsiyalarning to'g'ri tasniflanishi va baholanishi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Moliyaviy investitsiyalar auditining huquqiy-me'yoriy bazasi va asosiy prinsiplari O'zbekiston Respublikasida moliyaviy investitsiyalar auditini tartibga soluvchi asosiy huquqiy-me'yoriy baza 2021 yil 25 fevraldagi "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi O'RQ-677-sonli Qonun hisoblanadi [2]. Ushbu qonun audit faoliyatini tartibga solish tizimini sezilarli darajada yangiladi va takomillashtirdi. Qonunga ko'ra,

audit tashkilotlari uchun litsenziyalash talabi bekor qilinib, ro'yxatdan o'tish tartibi joriy etildi. Yangi operatsion talablar sirasiga kamida to'rtta shtatdagi auditorning mavjudligi, ustav kapitalining kamida 51 foizi auditorlarga tegishli bo'lishi va tashkilot rahbarining shtatdagi auditor bo'lishi kiritildi [1]. Majburiy audit mezonlari ham qayta ko'rib chiqilib, tijorat tashkilotlari yil yakuni bo'yicha bir vaqtning o'zida quyidagi uchta shartdan ikkitasiga mos kelsa, majburiy auditdan o'tishi belgilandi: aktivlari BHMning 100 000 baravaridan oshsa, sotishdan tushgan daromadi 200 000 baravaridan oshsa yoki o'rtacha yillik xodimlar soni 100 kishidan ortiq bo'lsa [1]. Auditorlik firmalari, shuningdek, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobotni tuzish va soliq maslahatlari kabi tegishli xizmatlarni ham ko'rsatishi mumkin. Xalqaro miqyosda esa Xalqaro audit standartlari (XAS) audit faoliyatini samarali va bir xil tarzda tashkil etish uchun asos bo'lib xizmat qiladi [3]. Ularning asosiy maqsadi audit amaliyotini global miqyosda standartlashtirish orqali ishonchli va yuqori sifatli auditorlik xizmatlari ko'rsatilishini kafolatlashdir. O'zbekistonda XASni qo'llashga katta e'tibor qaratilgan bo'lib, ular bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Auditorlar Palatasi Xalqaro Buxgalterlar Federatsiyasi (IFAC) bilan foydalanish huquqlari bo'yicha kelishuvni ta'minlaydi. Keyinchalik, IFACdan XASning inglizcha matni olinib, 40 kun ichida davlat tiliga tarjima qilinadi. Tarjima qilingan standartlar 10 ish kuni davomida auditorlik tashkilotlari, ekspertlar va akademik jamoatchilik ishtirokida ommaviy muhokamadan o'tkaziladi. Moliya vazirligi tomonidan tuzilgan komissiya tarjima matnini 30 ish kuni ichida asl inglizcha versiyasiga muvofiqligini ko'rib chiqadi. Auditorlar Palatasi tarjimani IFACga tasdiqlash uchun yuboradi, va tasdiqlashdan so'ng Moliya vazirligi XASni O'zbekistonda joriy etish to'g'risida qaror qabul qiladi hamda tarjima qilingan standartlarni 5 ish kuni ichida nashr etadi [4]. XASga rioya qilish auditorlarga o'z vazifalarini kompetent, xolis va mustaqil bajarish imkonini beradi, bu esa auditorlik xulosalarining barcha manfaatdor tomonlar uchun shaffof va ishonchli bo'lishini ta'minlaydi [3]. Bu moliyaviy hisobotlar sifatini oshirish, ishonchni mustahkamlash va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Moliyaviy investitsiyalar auditining metodologiyasi va bosqichlari Moliyaviy investitsiyalar auditini bir qator bosqichlarni o'z ichiga olgan tizimli jarayon bo'lib, uning maqsadi moliyaviy hisobotlarda investitsiyalarning to'g'ri aks ettirilganligini aniqlashdir. Dastlabki bosqichda auditni rejalashtirish amalga oshiriladi. Bunda auditorlik tashkiloti mijozning faoliyati, ichki nazorat tizimi, moliyaviy investitsiyalarning hajmi va murakkabligi bilan tanishadi, auditning maqsad va doirasini belgilaydi. Shuningdek, audit risklari (material xato va nazorat risklari) baholanadi va ularni minimallashtirish choralari ko'zda tutiladi. Keyingi bosqichda investitsiyalar bilan bog'liq buxgalteriya hisobi siyosatini tushunish va uning XFHS/BHMS talablariga muvofiqligini baholash muhimdir. Auditor moliyaviy investitsiyalar bo'yicha dastlabki ma'lumotlarni (balans, daromadlar to'g'risidagi hisobot, pul oqimlari hisoboti) tahlil qiladi. Tekshirish jarayonida auditor dalillarni yig'ishning turli usullarini qo'llaydi. Bularga hujjatli tekshiruv (shartnomalar, qimmatli qog'ozlar reyestrlari, depozit sertifikatlar, bank ko'chirmalari), inventarizatsiya (agar jismoniy shaklda mavjud bo'lsa), uchinchi shaxslardan tasdiqnomalar olish (brokerlar, depozitariylar), analitik protseduralar (rentabellikni

tahlil qilish, bozor narxlarining o'zgarishini kuzatish) va qayta hisob-kitoblar kiradi. Asosiy e'tibor investitsiyalarning mavjudligi, baholanishi, egaligi, to'liqligi, shuningdek, moliyaviy hisobotlarda to'g'ri taqdim etilishi va oshkor etilishiga qaratiladi. Masalan, qimmatli qog'ozlarning mavjudligini tasdiqlash uchun ularni saqlovchi depozitariydan ma'lumotnoma olinadi, baholash to'g'riligini tekshirish uchun esa bozor narxлари bilan taqqoslash yoki baholovchi xulosalari o'rganiladi.

Moliyaviy investitsiyalar bilan bog'liq xatarlarni baholash va ichki nazorat tizimi auditori Moliyaviy investitsiyalar auditida xatarlarni baholash markaziy o'rinni egallaydi. Xatarlar moliyaviy hisobotlarda material xatoliklarning yuzaga kelish ehtimolini oshirishi mumkin. Moliyaviy investitsiyalar bilan bog'liq asosiy xatarlarga bozor xatari (qimmatli qog'ozlar narxining o'zgarishi), kredit xatari (qarzdorning majburiyatlarini bajara olmasligi), likvidlik xatari (investitsiyalarni tez va yo'qotishsiz sotish imkoniyatining cheklanganligi) va operatsion xatar (ichki tizimlardagi kamchiliklar, inson omili) kiradi. Auditor moliyaviy investitsiyalarning turlari, hajmi va murakkabligini hisobga olgan holda, mazkur xatarlarni baholaydi. Xatarlarni baholash jarayonida auditor korxonaning ichki nazorat tizimini chuqur tahlil qiladi. Ichki nazorat tizimi moliyaviy investitsiyalar bilan bog'liq operatsiyalarning samaradorligi, hisobotlarning aniqligi va aktivlarning xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan siyosat va protseduralar majmuasidir. Auditor ichki nazorat tizimining dizayni va uning samaradorligini baholaydi. Bunda investitsiyalarni sotib olish, sotish, saqlash, baholash va hisobga olish jarayonlaridagi nazorat vositalari tekshiriladi. Jumladan, investitsiya qarorlarini qabul qilish vakolatlari, operatsiyalarni ruxsat etish tartibi, javobgarlikning taqsimlanishi, hujjatlashtirish jarayonlari va investitsiya portfelini doimiy monitoring qilish tizimlarining mavjudligi va amaliy samaradorligi o'rganiladi. Agar ichki nazorat tizimi zaif deb topilsa, auditorlik protseduralari hajmi oshiriladi va aniqlangan xavflarni kamaytirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Moliyaviy investitsiyalarni baholash, hisobotda aks ettirish va auditorlik xulosasi Moliyaviy investitsiyalarni baholash ularni moliyaviy hisobotlarda to'g'ri aks ettirishning kalitidir. Auditor investitsiyalarning baholash usullarini (adolatli qiymat, amortizatsiya qilingan qiymat, ulush usuli) tekshiradi va ular qo'llanilgan buxgalteriya siyosatiga hamda tegishli standartlarga (XFHS 9 "Moliyaviy instrumentlar" yoki BHMS 11 "Moliyaviy investitsiyalar") muvofiqligini baholaydi. Adolatli qiymatda baholashda auditor bozor narxлари, qimmatli qog'ozlar birjasi ma'lumotlari yoki mustaqil baholovchilarning xulosalarini asos qilib oladi. Baholovchi tomonidan qo'llanilgan metodologiya, asosiy farazlar va qiymatlashning aniqligi diqqat bilan o'rganiladi. Agar investitsiyalar amortizatsiya qilingan qiymatda hisobga olinsa, samarali foiz stavkasi usulining to'g'ri qo'llanganligi va foiz daromadlarining aniq hisoblanganligi tekshiriladi. Moliyaviy hisobotlarda investitsiyalarning taqdim etilishi va oshkor etilishi XFHS/BHMS talablariga qat'iy rioya etishi lozim. Bu investitsiyalarning turlari, miqdori, baholash usullari, adolatli qiymat darajalari, tegishli xatarlar va boshqa muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Auditor moliyaviy hisobotlarning izohlari investitsiyalar haqida to'liq va shaffof ma'lumot berayotganligiga ishonch hosil qiladi. Audit yakunida auditorlik xulosasi shakllantiriladi. Ushbu xulosa auditorning moliyaviy hisobotlarning barcha muhim

jihatlari bo'yicha to'g'ri va ishonchli ekanligi haqidagi fikrini ifodalaydi. Xulosaning bir necha turlari mavjud: hech qanday izohsiz xulosa (moliyaviy hisobotlar to'liq ishonchli), izohli xulosa (muhim, ammo umumiy emas xatoliklar mavjud bo'lganda), salbiy xulosa (moliyaviy hisobotlar material xatoliklarga ega va ishonchsiz) va fikr bildirishdan bosh tortish (auditor yetarli dalillar to'play olmaganda). Investorlar, kreditorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun ushbu xulosa moliyaviy qarorlar qabul qilishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi, shu sababli uning ob'ektivligi va mustaqilligi juda muhimdir.

Xulosa

Moliyaviy investitsiyalar auditi korxona faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va shaffofligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqotda moliyaviy investitsiyalarning turlari, ularning buxgalteriya hisobi, O'zbekistondagi huquqiy-me'yoriy baza, xususan, O'RQ-677-sonli Qonun va Xalqaro audit standartlarini joriy etish jarayonlari ko'rib chiqildi. Shuningdek, audit metodologiyasi, xatarlarni baholash, ichki nazorat tizimining ahamiyati va yakuniy auditorlik xulosasining shakllanishi masalalariga e'tibor qaratildi. O'zbekistonning audit amaliyotini Xalqaro audit standartlariga muvofiqlashtirish bo'yicha qat'iy sa'y-harakatlari moliyaviy hisobotlarning sifatini oshirish va xalqaro miqyosda ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Investitsiyalar bilan bog'liq xatarlarni samarali boshqarish va ichki nazorat tizimini doimiy takomillashtirish orqali korxonalar o'z aktivlarining xavfsizligini ta'minlab, investorlar uchun jozibadorligini oshirishi mumkin. Kelajakda raqamlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalarini audit jarayonlariga kengroq tatbiq etish moliyaviy investitsiyalar auditining samaradorligini yanada oshirishga, xatarlarni aniqlash va baholashni tezlashtirishga imkon beradi. Bu esa o'z navbatida, iqtisodiy sub'ektlar va jamiyat uchun moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] Tashkent Financial Institute. (2023). Audit of Financial Investments. Coursework Material. – https://tfi.uz/repository/audit_financial_investments_2023.pdf

[2] O'zbekiston Respublikasining 'Auditorlik faoliyati to'g'risida'gi Qonuni, 2021 yil 25 fevral, O'RQ-677-son. – <https://lex.uz/docs/5310931>

[3] International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). (Current Year). Handbook of International Quality Management, Auditing, and Review Engagements Pronouncements. – <https://www.iaasb.org/publications/handbook-international-quality-management-auditing-and-review-engagements-pronouncements>

[4] O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi. (2022). O'zbekistonda Xalqaro audit standartlarini (XAS) joriy etish bo'yicha yo'riqnoma va tartiblar. – <https://www.mf.uz/uz/normativ-baza/audit-standartlari>

[5] International Accounting Standards Board (IASB). (2018). IFRS 9 Financial Instruments. – <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-9-financial-instruments/>